

УДК 316.74:2

ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЇ У МІЖНАРОДНИХ ПРОЕКТАХ ІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННОСТЕЙ

Яремчук С.С.

доцент кафедри соціології, кандидат історичних наук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

В статье анализируется методология изучения религиозности населения Украины по результатам четвертой волны (2008 г.) „Исследования европейских ценностей”. Отмечается, что состояние религии в разных обществах имеет свои особенности, а данное исследование содержит релевантную инструментарию для его изучения. Основное внимание уделено пропаганде использования данных международных мониторинговых проектов.

The article examines the methodology study of religiosity population of Ukraine after the fourth wave (2008) „European Values Study”. Emphasized that the state of religion in different societies will vary, but this study provides relevant tools for investigation. The main attention is paid to promoting the use of data of international monitoring projects.

У статті аналізується методологія вивчення релігійності населення України за результатами четвертої хвилі (2008 р.) „Дослідження Європейських Цінностей”. Наголошується, що стан релігії у різних суспільствах має свої особливості, а дане дослідження містить релевантний інструментарій для його вивчення. Основна увага приділена пропаганді використання даних міжнародних моніторингових проектів.

Ключові слова: „Дослідження Європейських Цінностей”, „Обстеження Світових Цінностей”, релігія, Україна.

Понад 800 мільйонів людей можуть назвати себе європейцями: від Фінляндії до Мальти і від Ісландії до Азербайджану. Їх культури та суспільства розвивалися під впливом Римської імперії, християнства, Просвітництва та двох світових воєн. Але ця спільна історія не призвела до створення єдиної європейської культури. За багатьма чинниками, такими як значення Бога, цінність вільного часу, значення мати дітей, несхвалення гомосексуалізму, європейські країни суттєво відрізняються.

Із метою вивчення подібностей і відмінностей цінностей і значень, у кінці 1970-х рр. дослідницькою групою з Університету Тілбурга (Нідерланди) під егідою Яна Керкгофса і Рууда де Мура був ініційований проект „Дослідження Європейських Цінностей” (European Values Study, EVS). Стандартна анкета дослідження містить понад 250 питань і дає уявлення про ідеї, переконання, уподобання, відносини, цінності і думки громадян усієї Європи. Це унікальне дослідження про те, що люди думають про життя, дозвілля і роботу, сім'ю і шлюб, релігію і моральні настанови, політику та суспільство, національну ідентичність та навколишнє середовище [4].

„Дослідження Європейських Цінностей” почалося в 1981 р. і триває вже понад 30 років. Кожні 9 років обстеження повторюється в усе більшій кількості країн. У першій хвилі дослідження (1981 р.) прийняли участь 16 країн, у другій хвилі (1990 р.) – 29; у третій хвилі (1999 р.) – 33, а четверта хвиля (2008 р.) охопила 45 європейських країн [3].

Україна долучилася до дослідження під час третьої хвилі (1999 р.). Керівником проекту була О.Балакірева, а збір інформації здійснювала фірма „СОЦИС”. Четверта хвиля проекту в Україні здійснювалася відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ „Інститут економіки та прогнозування” НАН України (керівник – О.Балакірева) спільно з Київським міжнародним інститутом соціології, мережа якого здійснювала збір інформації (голова відділу опитувань – Т.Петренко).

В останній хвилі дослідження було опитано близько 70 тисяч людей, із яких в Україні – 1507 осіб. Загальний кошторис четвертої хвилі дослідження склав понад 6 млн. євро. Основним спонсором дослідження продовжує виступати Університет Тілбурга.

Зауважимо, що вищеописане дослідження від самого початку вийшло за межі Європи. Провідною фігурою розширення досліджень цінностей по всьому світу був Рональд Інглгарт із Мічиганського університету (США). У результаті в 1981 р. опитування було проведене в США, Канаді та деяких інших країнах. Внаслідок цього з'явився партнерський проект – „Обстеження Світових Цінностей” (World Values Survey, WVS) [5].

Першу (1981–1984 рр.) і другу (1989–1993 рр.) хвилі дослідження обидва проекти проводили спільно, а потім керівники „Обстеження Світових Цінностей” вирішили проводити дослідження кожних п'ять років. Отже, його третя хвиля відбулася в 1994–1998 рр., четверта – в 1999–2004 рр. (спільно з третьою хвилею „Дослідження європейських цінностей”), а п'ята – в 2005–2008 рр. Остання хвиля дослідження охопила 97 країн, які складають 88% населення світу. У 2010–2011 рр. по усьому світу проводиться опитування шостої хвилі дослідження [5].

Перше опитування в Україні в рамках цього проекту проводилося в 1996 р. під час третьої хвилі. Його керівництво здійснювали О.Балакірева (Київ) і Г.Клінгеманн (Берлін). У 1999 р. в Україні під керівництвом О.Балакіревої проводилося опитування четвертої хвилі „Обстеження Світових

Цінностей” і третьої хвилі „Дослідження Європейських Цінностей”. Опитування п’ятої хвилі, яке проводилося в Україні в 2006 р., очолював М.Стойчев (Софія) із Болгарського Інституту Геллапа.

За результатами вищеназваних партнерських досліджень створена багата наукова література. Аналіз досліджень засвідчив, що культурні та соціальні зміни з’являються в залежності від етапу соціально-економічного розвитку та історичних факторів, характерних для певного суспільства.

Важливими в цьому контексті є питання щодо релігії та її місця в суспільстві. Багато європейців пишуться своєю релігійною вірою, а деякі думають, що релігія – це дуже погано. Тим не менш, всі погоджуються в одному: Європа – світський континент. Наразі деякі аналітики говорять про те, що європейці стали менше ходити до церкви, менше вірити в Бога, і взагалі, стали менш релігійними. Найкращим засобом перевірки цих припущень може служити емпіричне дослідження.

Переглянувши результати „Дослідження Європейських Цінностей” можна сказати точно, що Європа не така світська, як здається. Близько половини всіх європейців моляться або медитують, принаймні раз на тиждень. Три з чотирьох європейців говорять, що вони релігійні. Звичайно, існує великий розрив між більш світськими північно-західними європейськими країнами і більш релігійними південно-східними. Проте навіть у такій країні, як Голландія, яка відома своїми ліберальними традиціями, один із чотирьох жителів відвідує церкву.

Втім вірне й інше припущення: більшість європейських церков наворачтають менше віруючих кожного року. Особливо це стосується західної частини континенту, де, як засвідчує дослідження, стан релігійних організацій погіршується. При цьому, людей, які вважають себе атеїстами є незначна меншість, за винятком Франції, де майже 15% кажуть, що вони атеїсти. Очевидно, що переважна більшість всіх європейців ідентифікують себе в якості релігійних.

Дослідження також вказало на те, що людей, які відносять себе до релігійних, набагато більше від тих, хто відвідує церкву. Це свого роду „віра без належності”. Люди обирають релігійні вірування, доктрини і практики, при цьому змішуючи і зіставляючи їх так, ніби вони обирають їжу в кафетерії. Соціологи називають цю тенденцію „релігійний кафетерій” або „безцерковна духовність”. Європейці залишаються релігійними, але їх підхід еклектичний, і вони запозичують ідеї з кількох традицій. Тим часом багато інституціоналізованих церков, особливо на Заході, залишаються порожніми.

Мета цієї статті – проаналізувати питання і відповіді, що стосуються релігії, на прикладі результатів „Дослідження Європейських Цінностей” 2008 р. в Україні.

Релігійній тематиці в анкеті дослідження присвячено понад двох десятків питань. Вони висвітлюють індивідуальні та загальні настанови про добро і зло; належність до релігійних деномінацій, як у теперішньому, так і в минулому; відвідування церков, як нинішнє, так і у віці 12 років; важливість релігійного освячення народження, шлюбу та поховання; самовизначення своєї релігійності; адекватність відповідей церков на моральні питання, проблеми сімейного життя, духовні потреби і соціальні проблеми країни; самовизначення віри в Бога, життя після смерті, пекло, рай, гріх, реінкарнацію; розуміння Бога; власний шлях зв’язку з божественним; зацікавленість у священному чи надприродному; настанови щодо істинності однієї правильної релігії; важливість Бога у власному житті (за 10-ти бальною шкалою); важливість молитви і медитації; частота молитов; віра в чари та талісмани; настанови щодо відокремлення церкви від держави.

Розпочнемо наш аналіз із питань **релігійної ідентифікації**. Питання „Незалежно від того, відвідуєте Ви церкву чи ні, чи можете сказати, що Ви...віруючий/невіруючий/переконаний атеїст” є першим індикатором релігійності особистості. В Україні до віруючих віднесли себе 77% (тут і далі вказані валідні проценти, тобто відсоток лише тих респондентів, які дали відповідь – прим. авт.). Водночас переконаними атеїстами назвали себе лише 2,5% [3].

Належними до релігійних деномінацій (питання „Чи сповідуєте Ви будь-яку релігію?”) назвали себе 57,9% українців. Із них 77,3% віднесли себе до православ’я; 4% – до протестантизму; 1,7% – до римо-католицизму; 0,5% – до ісламу; 0,3% – до іудаїзму; 0,2% – до буддизму; а решта – до інших релігій [3].

Значна кількість питань стосуються **релігійної свідомості**. Позитивну відповідь на питання: „Чи вірите Ви в Бога?” дали 81,7%. При цьому 42,7% вірять в існування персонального Бога; 25% – в існування Вищого Духу або Вищої Сили; 22,1% – не можуть сказати точно, чи вірять вони у персонального Бога чи у Вищу Силу; а 10,2% – взагалі не вірять в існування ні Бога, ні якоїсь Вищої Сили [3].

Цікавою є динаміка відповідей на питання: „Котре із тверджень про добро і зло найбільшою мірою відповідає Вашим особистим поглядам?” Перший варіант: „Існують абсолютно чіткі визначення того, що є добро і що є зло. Їх можна застосовувати до всіх і за будь-яких обставин” у 1999 р. обрали 48,5%, а в 2008 р. – 42,8%. Другий варіант: „Існують абсолютно чіткі визначення того, що є добро і що є зло. Але іноді особливі обставини змінюють нашу точку зору”, відповідно, обрали 46,3% і 54,1%. Третій варіант: „Не може бути абсолютно чітких визначень того, що є добро і що є зло, це повністю залежить від часу та обставин” – 5,2% і 3,1% [3]. Збільшення прихильників другого варіанту вказує на динаміку ціннісно-нормативної системи українського суспільства та його аномічний стан.

Ряд питань спрямовані на визначення релігійного світогляду. Зокрема, вірять в існування гріха – 75,3%; в життя після смерті – 40,6%; в існування раю – 41,7%; в існування пекла – 39,7%; в телепатію – 56,9%; в реінкарнацію – 29,2%. Втім лише 2,7% зверталися до гороскопів кожного дня; 33,6% – раз на тиждень; 14,2% – раз на місяць; 18,2% – рідше, ніж раз на місяць і 31,4% – ніколи [3].

Питання важливості Бога у власному житті було запропоновано оцінити за десятибальною шкалою. У результаті середній бал по Україні складає 6,3 бали, що майже збігається з результатами „Європейського Соціального Дослідження” [2]. Водночас, при оцінці релігії у власному житті, 55,6% заявили про її важливість і 44,4% вказали, що для них релігія скоріше або зовсім не важлива. 66,8% респондентів вказали, що релігія дає їм душевний спокій і силу. Важливість релігійної віри для успішного шлюбу визнали важливою – 51,7%, а не важливою – 48,5%. Із переліку якостей, які можна виховати в сім’ї у дітей, таку якість як „релігійність” вказали в ряду найбільш важливих 18,5%.

Найважливішими для визначення релігійності є питання щодо **релігійної поведінки**. В анкеті поставлено запитання частоти відвідування релігійних служб як у нинішньому, так і у віці 12 років. Якщо зараз кількість людей, які практично ніколи не відвідують церкву – 29,1%, то у 12-ти річному віці такими себе визнали 57,1%. Людей, які відвідують релігійні служби від одного до декількох разів на рік, зараз 45,9%, а в 12-ти річному віці – 26,9%. Відповідно, раз на місяць – 8,3% і 2,1%; раз на тиждень – 6,9% і 5,3%; частіше ніж раз на тиждень – 2,7% і 0,7% [3]. Ці цифри можуть служити прикладом дискримінації релігійної свободи у минулому нашого суспільства.

Важливими в житті людини є такі події, як народження, вступ до шлюбу і смерть. Про важливість відправляти релігійну службу при народженні (хрещення) заявило 86,6%; при вступі до шлюбу (вінчання) – 69,7%; після смерті (поховання) – 86,2% [3]. Це свідчить про поширеність основних церковних таїнств і обрядів, незалежно від віри.

Основним засобом спілкування з Богом є молитва. Отже, 51,6% респондентів заявили, що приділяють якийсь час для молитви. При цьому, 24,5% вказали, що моляться Богу кожного дня; 12,1% – частіше, ніж раз на тиждень; 6,6% – раз на тиждень; 9,2% – раз на місяць; 6,9% – декілька разів на рік; 4,3% – рідше, ніж раз на рік і 36,6% – ніколи [3].

Втім, релігійна поведінка мешканців України майже повністю зосереджена на культовому напрямку. Про свою належність до релігійних та церковних організацій заявило лише 4,5%, а про безоплатну працю в них – 2,3% [3].

Декілька питань анкети стосуються **церкви** та її місця в суспільстві. Церкви в Україні довіряють (повністю та частково) 66,9% і не довіряють (повністю та частково) – 33,2%. Тих, хто вважає, що церкви дають відповіді на духовні потреби людини – 83,1%; дають відповіді з проблем моралі та моральності – 80,9%; дають відповіді з проблем сімейного життя – 64,3%; дають відповіді на соціальні проблеми – 31,7%; впливають на національну політику – 41% [3].

Прихильнів тези про те, що релігійні лідери повинні впливати на державну політику (уряд) – 12,2%, а противників – 72%. Іншу тезу, про те, що релігійні лідери повинні впливати на голосування людей, підтримують 8,5%, а не підтримують – 82,6%. Водночас українців, які вважають, що краще, якщо більше людей із релігійною вірою будуть при владі (на державній службі) – 57,2%. При цьому тезу про те, що політики, які не вірять в Бога, не повинні бути при владі (на державній службі) підтримують 34% [3]. Ці відповіді свідчать про підтримку в Україні відокремлення церкви від держави.

„Дослідження Європейських Цінностей” і „Обстеження Світових Цінностей” являють собою партнерські лонгітюдні порівняльні проекти, за допомогою яких можна дізнаватися про основні риси і цінності окремих суспільств. Ці дослідження дають змогу бачити динаміку змін у суспільному розвитку та робити компаративний аналіз різних суспільств, як в загальному, так і за окремими блоками, наприклад, релігією. Досвід України в цих проектах, які тривають вже 30 років, нараховує лише 10–15 років. Цього замало, щоб робити ґрунтовні висновки щодо динаміки українського суспільства, але достатньо, щоб порівнювати його з іншими.

Ця стаття є оглядовою, а її обсяг обмежує широту наукового пошуку. На основі результатів одного опитування в одній країні проаналізовані лише питання, які стосуються релігії. Отже, мета цієї статті скоріше методична. Основний наголос робиться на тому, що бази даних вищеназваних досліджень містять грандіозний матеріал, який може бути використаний, як із теоретичною, так і з практичною метою. Необхідно більше використовувати результати міжнародних емпіричних досліджень у своїх наукових пошуках.

Щодо змісту питань, які вивчають релігію, можна констатувати, що в цьому дослідженні релігійний блок представлений найкраще, порівняно з іншими моніторинговими дослідженнями, як зарубіжними („Європейське Соціальне Дослідження”) [2], так і вітчизняними („Українське суспільство”) [1]. Самі ж результати по багатьох позиціях збігаються з результатами інших досліджень, що свідчить про надійність отриманої інформації.

Література:

1. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг/ За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 656 с.
2. European Social Survey [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.europeansocialsurvey.org/>
3. European Values Study [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/>
4. World Values Survey // From Wikipedia, the free encyclopedia [Electronic resource]. – Mode of access: http://en.wikipedia.org/wiki/World_Values_Survey
5. World Values Survey [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.worldvaluessurvey.org/>